

REFLEKS HRVATSKOG ILIRIZMA U BOSNI — FRA GRGO MARTIĆ

Nasko Frndić

Karizmatična ličnost Ljudevita Gaja s jasnim budničkim programom narodnog preporoda odrazila se i preko granica Hrvatske, posebno uspješno u srednjoj Bosni. Već u prvim godinama ilirskih zanosa Gaja i njegovih sumišljenika, mladi bosanski franjevci na čelu s Ivanom Franjom Jukićem oduševljeno pristaju uz Gajev preporodni pokret. To je bila skupina srednjobosanskih franjevac koji su stjecali teološko obrazovanje u Hrvatskoj i Ugarskoj. Oni se tridesetih i četrdesetih godina XIX. stoljeća »... vraćaju u Bosnu s idejama o narodnosti, narodnoj prosvjeti, kulturi, književnosti, znanosti, o materijalnoj osnovi narodnog života. Oni prenose ideje ilirskog pokreta i u Bosni nastoje ostvariti sve ono što su ostvarili ilirci u Hrvatskoj.«¹

Što je među ilircima u Hrvatskoj bio Gaj, među bosanskim ilircima bio je Ivan Franjo Jukić. On pod turskom vlašću u Bosni uvodi Gajeve preporodne ideje, nailazeći na teže otpore kod svojih franjevačkih starješina nego kod turskih upravljača. Prihvativši Gajev pravopis, Jukić piše o »knjižestvu ilirskom« i bavi se prikupljanjem narodnog blaga, koje uz narodni jezik čini bitno obilježje njegova ilirstva. U tome je Jukića podržao Gaj osobno kad su se sastali 1842. u Zagrebu. U svom ilirskom programu Jukić ambiciozno ide dalje: sastavlja povijest Bosne, zatim njen zemljopis, šalje svog čovjeka, Fojničanina Franju Glavadanovića, da u Gajevoj tiskari u Zagrebu izuči tipografski zanat, jer Jukić planira u Bosni otvoriti tiskaru,

u kojoj će objavljivati najprije djela članova svog književnog društva koje je osnovao 1847. u Fojnici. Već je imao i naslove književnih glasila: »Bosanska pčela« i »Svetogled bosanski«.

Ali otpori su bili veliki, ponajprije iz njegovih franjevačkih redova, a uz to Gaj nije odgovarao na Jukićeva brojna pisma, niti mu je tiskao dostavljene rukopise, osim poneki prilog u »Danici ilirskoj«, što je Jukiću bilo premalo. Poduzetan kakav je bio, Jukić mimo Gaja 21. lipnja 1850. odlazi banu Jelačiću u Beč, noseći predstavku »Želje i molbe kristjanah u Bosni i Hercegovini«. Posredstvom biskupa Strossmayera tako se Ivan Franjo Jukić u preporodno doba uključio u aktivnu političku borbu, koja će intenzivno ispuniti kratak ostatak njegova života, iako je tada imao tek 32 godine.

Te 1850. godine Gaj je najzad shvatio kakvog borca za narodni preporod ima u Jukiću i njegovim suradnicima, mladim franjevcima u Bosni, pa je o svom trošku u Zagrebu tiskao prvi svezak Jukićeva književnog časopisa »Bosanski prijatelj«, u kojem je na uvodnom mjestu nakon Jukićeva predgovara, duža pjesma »Prihodnica« Ljubomira Hercegovca, a tako se pseudonimski potpisivao Jukićev bliski književni suradnik fra Grgo Martić. Tu se on u tečnim desetercima predstavio izravnim ilirsko-budničkim pozivom: »Ustav pobro, od Boga ti teško, / Zar ćeš jošter sanak boraviti. / Zlo ti spanje, a gore sanjanje, / Zar ne vidiš po svietu bielu, / Zora svanu, a sunce ogranu.«

Ovaj mladi svećenik i pjesnik iz Sarajeva odmah je shvatio što Jukić hoće, pa u tom duhu niže stihove: »Pogledajte, od Boga vam bilo, / Još od trista i više godinah, / Naša majka, mila otačbina, / U kakvu je stanju nevoljnomu, / Bez nauke i bez prosvietljenja.«² Prvi kontakti između fra Jukića i fra Grge Martića uspostavljeni su dopisivanjem. Jukić iz Fojnice Martiću u Sarajevo piše 30. rujna 1847: »Politike da se projdemo, tog sam i ja mněnja ... danas, fala Bogu na njegovu daru: otvorili učionicu i dēce 36 dosad u učionicu došlo mi je ... Tako valja da i ti uradiš, jer doisto to je dēlo jedno najslavnije i najkorisnije za buduće naše bitje.«³

Iako su htjeli biti samo hrvatski ilirci-preporoditelji u Bosni, franjevački svećenici Jukić i Martić nisu mogli bez politike jer se ona obojici u tom povijesnom trenutku učinila spasonosnim izlazom. Naime, Jukić je u ljeto 1850. stekao povjerenje i podršku upravo pristiglog turskog vojskovođe Omer-paše Latasa, koji je bio iz Carigrada poslan obuzdati bosanske age i begove u njihovu otporu vojačenju bosanskih mladića u turske vojne jedinice. S druge strane, Omer-paši je

bio dobro došao oslon na prosvijećene bosanske franjevce koji su mu postali vjerni saveznici kao poznavatelji domaćih prilika. Jukić piše Gaju 8. rujna 1850. iz Banje Luke, da mu je Omer-paša naredio »... da zavedem jednu općenitu u Bosni korespondenciju političku i damu šaljem uredno izvještja ...« U tom pismu Jukić piše Gaju i ovo: »Dobro bi bilo, da Vi učinite jedno podvorenje Omer-paši na bosanskoj granici ... ako vam Austrijska politika nesmeta?«⁴

Hrvatsko ilirstvo u Bosni bilo se povezalo s Latasovom turskom politikom u Bosni toliko da su Jukić i Martić u drugom broju svoga časopisa »Bosanski prijatelj«, 1851, objavili epsku odu pod naslovom »Slavodobitnica svietlomu gospodaru Omer-paši ... prikazana miesto svih kristjanah u Bosni«. Tu su Jukić i Martić podmetnuli svoja leđa s nadom da hrvatskom i ostalom kršćanskom narodu u Bosni olakšaju život pod turskom vlašću. Iako su pjesmu potpisali i Jukić i Martić, idejni začetnik je bio Jukić, a izvršitelj Martić kojem je pjesništvo bolje išlo. Poema ima 640 ponedje rimovanih deseteraca. Romantička metafora »Istom kliknu s Trebevića vila« tek je uvodna alegorija za narativno realistično opijevanje Omer-pašina dolaska u Bosnu i krvavoga gušenja otpora pobunjenih aga i begova: »Jedan bogaz na Vranduku tvèrdu, / Drugi bogaz na kèršnom Konjicu. / Treći bogaz na Kladnju bièlu, / Tude ćeš ti dočekat Bošnjake.«⁵

U stilu narodne pjesme autori dočaravaju ratni sukob: »Ala banda zavèrže se kavga / ... / Sablja sieva, a kerv se prolieva / ... / Sazivlju se berda i doline, / Od pušakah i bojnih topovah. / Cika stoji konja i junakah, / Zveka ljuta mačah i gargiah.⁶ / Puca puška kako smrikovina / Kerv junačka teče do koljena.«⁷ U poanti je ono što su bosanski kršćani dobili Omer-pašnim vojnim pohodom: »Omer-paša otvara hambare, / Dieli žito poharanoj raji, / Novce daje, štetu ispravljuje, / Što su raji učinili Turci.«⁸

Takvo viđenje bosanske stvarnosti u preporodno doba podržavao je i Ljudevit Gaj, u čijoj je tiskari svjetlo dana ugledao u Zagrebu i citirani drugi broj Jukićeva časopisa »Bosanski prijatelj«, 1851, ali sada bez uvodne napomene »Troškom dra Ljudevita Gaja«, jer je Jukić tada imao novaca. Od Omer-paše dobio je 150.000 groša za obeštećenje hrvatskog puka, koji je stradao u okolini Jajca, kada je Omer-pašina vojska pljačkala i palila sve pred sobom u silovitim napadima na bošnjačke položaje.

U istom broju »Bosanskog prijatelja« fra Grgo Martić objavljuje nešto kraću deseteračku pjesmu (280 stihova) pod naslovom »Čestitka Napriedku« s

pseudonimskim potpisom »Od Ljubomira«. Ona je, također, u slavljeničkom ruhu: »Istor meni pade knjiga biela, / Biela knjiga tvoja, pobratime, / U povitku Prijatelj knjižice, / Čedo mlado roda bosanskoga.« Tu je preporodni zanos potpuno osvojio pjesnika: »Vas se meni sviet priporodi, / Usijaše tri sunašca žarka, / Čini mi se, nigda više mraka.«

Četiri godine mlađi od Jukića, Martić svog svećeničkog uzora kiti i junačkim epitetima: »Eto tamo na zemlji ilirskoj, / Stoji junak ko jablan visoki / ... / Od tebe je osnov i početak / ... / Lati, seko, 'Prijatelj' knjižicu, / Kano svoje čedo u kriocem / ... / Doisto je čudo i golemo / Da bez rose može cvasti cvietje / ... / Zdravo rode na sve svieta strane.«

Preko deset godina trajali su ilirsko-preporodni zanosi među mladim franjevačkim svećenstvom i hrvatskim pukom u Bosni, a bili su uz ilirski pokret pristali i neki muslimani, jer se je na to žalio bosanski Vedžihi-paša u pismu hrvatskom banu Vlašiću.⁹

Jukić je u fojničkom samostanu, prema Grgi Martiću, bio »osnov i početak« preporodnog gibanja u Bosni. Komunikacija s Gajem u Zagrebu činila se Jukiću presporom, pa je osobnim rješenjima htio ubrzati taj pokret. U još književno nerazvijenoj sredini osnovao je književno društvo, pokrenuo književni časopis, zamišljao i vlastitu tiskaru, u kojoj bi štampao nagomilane rukopise koje je slao u Zagreb i dugo čekao da budu objavljeni. U takvim neprilikama činilo se Jukiću spasonosnim poznanstvo s Omer-pašom Latasom, koji je i financijski podržao Jukićev ilirsko-preporodni rad, ali je od njega tražio i krupne političke usluge, kao što je bilo uspostavljanje veza s banom Jelačićem u Zagrebu i s visokim ličnostima u Beču. Tako Jukić mimo Gaja, a nošen ilirsko-preporodnim idejama, najednom osvoji visoke političke pozicije sudjelujući u krupnim povijesnim projektima.

Ohrabren razbijanjem lokalnih vojski bosanskih aga i begova i uz podršku kršćanskog življa u Bosni, Omer-paša zajedno s Jukićem smišlja odcjepljenje Bosne od turskog carstva. Jukić s tom viješću putuje banu Jelačiću u Zagreb. Evo kako je Jukić opisao te događaje: »Kad sam sa Fazlipašom išo u Zagreb, odnio sam Omer-pašino pismo Jelačiću, koje sam mu tajno od Fazlipaše poslo po svom jednom prijatelju, preporučivši, da što prije na nj odgovori. Ali je Jelačić kazo, da ne može tako brzo odgovoriti. I mi smo otišli. Je li poslije odgovorio šta Omerpaši, toga nigda nisam saznao.«¹⁰

Povjesničari još nisu odgonetnuli kako je propao Omer-pašin projekt o odcjepljenju Bosne od turske carevine. Evo kako je to sam sebi protumačio Ivan

Franjo Jukić: »Mislim, da je Jelačić, kano vjerni vojnik svog cara, makar i indirekte otkrio svom vladaru nakane Omerove; i da se je žestoko u Beču počelo raditi, da se Omer što prije ukloni iz Bosne.«¹¹

Dakle, tu se bila umiješala Austro-Ugarska, kojoj se 1850. nije sviđalo odcjepljenje Bosne od Turske, pa je diplomatskim putem tražila od Carigrada »da se Omer što prije ukloni iz Bosne«.

Jukićev mlađi pristaša i suvremenik ilirskog pokreta u Bosni, sarajevski svećenik fra Grgo Martić, te dramatične događaje opisao je u svojim memoarima »Zapamćenja«, i to s izvjesnom distancom, mjestimično s humorom i širim političkim viđenjem ondašnjeg događanja u Bosni i oko Bosne:

»Omer je poslao Fazli pašu i fra Jukića u posjete Jelačiću banu, da ga pozdrave i čest mu učine. U Zagrebu budu od bana lijepo primljeni, no Zagrepčani učiniše Fazli paši mačju deraču (16. aprila 1850). Sada, kako je poslao Omer paša te svoje poslanike banu Jelačiću, nazrijelo se u tome neke političke konferencije, pa tako je neko iz Zagreba, nekaki od tajnih izvjestitelja, javio u Beč, da se tu radi o panslavizmu, da bude Jelačić hrvatski kralj, a Omer da bude u Bosni vladar; s tim panslavizmom da prijete ova dvojica obima carstvima, i Austriji i Turskoj. Onda vlada carigradska avertira Omeru, da se očituje, kako je protivnik panslavizmu. Potom Omer paša zaokupi pobrati sve oružje od krštenih ljudi u dvadeset i četiri sata, pa poslao svoje poslanike svakuda, koji pokupiše oružje u našim manastirima i svagdje. Onda su blokirali Sarajevo, da niko mimo carine nije smio bez pašuša izići ni unići.«¹²

Ta svoja sjećanja iz ilirsko-preporodnog događanja u Bosni, i druga pamćenja iz svog života fra Grgo Martić je kazivao u pero — kako reče — brzopiscu — dakle, ondašnjem stenografu Janku Kohariću dana 15. kolovoza 1901. u samostanu Kreševu nedaleko od Sarajeva. Četiri godine poslije, 1905. umro je Martić, i nakon nekoliko ruku njegovih »Zapamćenja« stigla su do zagrebačkog knjižara Đure Trpinca, koji ih je objavio 1906. nakon što ih je povjesničar Ferdo Šišić pregledao i napisao predgovor, uz napomenu: »... nijesam ništa ni dodao ni izostavio, osim što sam dodao godine i dane pojedinim događajima, jer toga fra Grga gotovo nikad nije spominjao.«

Iz primjerka »Zapamćenja« koji se čuva u Sveučilišnoj nacionalnoj knjižnici u Zagrebu, vidljivo je na više mjesta da je Martić u konačnici bio drukčijeg ilirsko-preporodnog usmjerenja nego Jukić. Njih dvojica su se razlikovali i u fizičkom

izgledu. Jukić je bio visokog stasa i krupan, a Martić nižeg rasta i sitne mršave figure, u kojoj je obitavao snažan i realističan duh. Može se reći: Jukića je njegova impresivna fizička pojava vodila u smjele vizionarske riječi i djela, koja su težila razmaknuti magle onoga vremena. Tako je on bez ikakvog kritičkog otpora stupio u najbliže prijateljstvo s Omer-pašom Latasom. Martić je u tome podržavao Jukića, pišući i epsku »Slavodobitnicu« turskom vojskovođi, ali uvijek stojeći u pozadini zbivanja, i jednim uhom prisluškujući što su govorili franjevački starješine po samostanima, da ne treba vjerovati ni zagrebačkim preporodnim ilircima, niti Omer-paši u njegovim reformama feudalnog života u Bosni.

Kad je Martić 1851. od austrijskog konzula doznao da je Omer-paša odlučio uhapsiti Jukića, Martić hitno Jukiću šalje iz Sarajeva u Varcar-Vakuf tajno pismo. Pri tome je veoma oprezan: »Izvrnutom rukom sam napisao: Čujem iz točna izvora, da se tebi o glavi radi, i savjetujem ti, da u taj čas pobjegneš preko granice u Austriju. Tvoj prijatelj.«¹³

Iako je Jukić dobio još jedno takvo upozoravajuće pismo, od drugog prijatelja, koji se potpisao punim imenom i prezimenom, on se na Božić 1851. pojavio u Sarajevu, i došao na konak fra Grgi. »Ja se snebljušim — piše u 'Zapamćenjima' Martić — kako je sâm došao u stupicu. Pitam ga odmah: 'Jesi li ti moja pisma primio?' 'Primio sam.' 'Pa jesam li ti javio da si u pogibelji?' 'Ja u to ništa ne vjerujem. To su izmišljotine austrijskog konzulata.'«¹⁴

Martić dalje opisuje kako se u ta dva, tri dana rješavala sudbina Ivana Franje Jukića: »Ujutro ustanem ja pa ga pitam: 'Baš hoćeš li ti Omeru ići?' 'Hoću!' 'Da ti kažem, prijatelju, ja te pustiti neću iz moje kuće, dokle god te ne premetnem svega. Što ja znam šta kod tebe ima.' Kad ja u džep, a ono moje pisamce i onoga Margetića, i još dva. 'Ovo ću ti uzeti.' U bisagama¹⁵ imao dalekozor i nekakav dicionarčić¹⁶ ... pustim mu to. 'Imaš još šta?' 'Nemam ništa.' 'Imaš li novaca?' 'Imam, ma oko pasa u ćemeru.'¹⁷ 'Hodi, brate, sada.' I ode on Omeru. I bio kod njega do večer. Odanle eto ga na večeru k meni. 'Šta si radio?' 'Razgovarali smo i pili smo čaj, lijepo me primio.' ... Drugi dan isto dođe vrlo veseo. Treći dan opet otiđe.«¹⁸

Te stranice »Zapamćenja« antologijske su vrijednosti ne samo kao vrlo zanimljiva memoaristika, nego i kao dramom nabijena literatura. Ivan Lovrenović u pregledu »Književnosti bosanskih franjevac«¹⁹ na 75. stranici kaže da je fra Grgo Martić upravo u ovom odlomku svojih »Zapamćenja« »i nehotice sjajno ocrtao vlastiti portret«.

Kao što je Martić i predviđao, Jukić se od Omera treći dan nije vratio: »Odmah ja uzmem sumnju, da je zlo, a iz jutra u osam sati dobijem pismo iz Krajine od fra Lovre Lacića gdje se tuži da su mu uzeli oružje, i da od jedne babe uzeše harač. Uzeh je ono pismo s tom izlikom, da ću da molim za njih pašu. Dodem ja gore u konak veziru, a ono Jukić hoda, a sav porcvenio kao cvekla; bio zdrava ljudina od 35 godina. Hoda po predsoblju, pitam ga: 'Zar nijesi još ulazio.' 'Nijesam.' ... Ja sam odmah bio slobodan unići: 'Što imate fra Grgo?' 'Dobro nije, iz banjalučke krajine pismo od jednog fratra, gdje su od njega uzeli oružje, i drugo što nekakav haračlija ište od jedne stare babe harač, a taj harač je davno ukinut' ... 'To su nezgodne stvari, ja nijesam rekao, da se od fratara uzima oružje. Nego ću dati zapovijed, da se vama povrati'. I to je zbilja bilo. Zovne kancelara: 'Idi, napiši to'. To mu naredi i čeka sam do pô sata. Sjedio kod njega i pušio, dok se ovo napisalo, i dade meni. I ja s Bogom. Osta Jukić čekajući.«

Tog dana Jukić se ipak vratio iz pašina konaka, ali je te noći u fra Grginu kuću došla Omerova eskorta i odvela Jukića u vojničku kasarnu. Fra Grgo je zapisao: »Mene je veoma dirnula ova katastrofa Jukićeva i stoga što sam ja s Jukićem u literaturi u društvu bivao, a drugo što sam na njegove molbe sastavio i dao štampati pjesmu u slavu Omerova došašća u Bosnu, nadajući se svakom dobru jadnoj raji od njega.«²⁰ Tu Grgo jasno kaže da je on autor Omeru posvećene slavljeničke pjesme, a da je Jukić bio poticatelj. Zatim fra Grgo dalje nastavlja: »Sutradan primim pismo od Jukića, gdje me moli, da mu šaljem svaki dan hrane u kasarnu, dok god bude ondje.«²¹

Pred katoličkom javnošću Omer-paša je htio opravdati uhićenje Jukića, pa je naredio istragu zbog nestanka novca, kojeg je Omer dao Jukiću, da podijeli narodu koji je imetkom stradao u ratnom pohodu na pobunjene Bošnjake. Evo kako je fra Grgo to opisao: »... slijedila su ispitivanja fra Jukića kod Omera ... Mene nije htio zovnuti, da se ne zastidim, a i ja sam bio član velikog vijeća. Pa tako bio ondje vladika srpski, a ja nijesam bio ... prije toga bili poslanici po onim selima i kućama razaslati, da ispitaju koliko je komu novaca dao Jukić u pomoć. Kad tamo, raja pomislila da će iskati natrag taj novac, pa su mnogi zanijekali, da nijesu ništa ni primili.« Jukić se pravdao. »Ostalo mi nešto novaca, a potrošio sam ih za put u Zagreb, kad ste me slali banu Jelačiću ... a Omer reče: »Eto, što sam sirotinji dao, to je on izio.«²²

Fra Grgo ovu istragu oko novca u svojim »Zapamćenjima« stavlja u stranu, jer smatra da je Jukić bio uhićen »... poglavito zbog jedne molbenice koju je poslao na vladu sultanovu u Carigrad glede književne prosvjete naroda. Proponirao je on tu — navodi fra Grgo — četrdeset punata, među njima na primjer, da se uvede štamparija, da se knjige školske štampaju, da se novine na našem jeziku izdaju i da vlada na to potpore daje.«²³

Dakle, Jukić je sanjao u Bosni pod turskom vlašću ostvariti ono što je Gaj ostvario u Hrvatskoj, pod Austro-Ugarskom.

Kad je Omer-paša 26. travnja 1852. prema naredbi iz Carigrada napustio Sarajevo, naredio je da se za njim vodi i Jukić. Evo Martićeva zapamćenja: »... posjetio sam Omera i pratio, i upravo kad je paša pošao, pristupio sam mu ruci i zapitao: 'Šta more biti od našeg Jukića?' Odgovorio mi je: 'Jukić je moj; ali je Jukić zanešenjak, kano i ostali pjesnici.'²⁴ Osam dana nakon Omer-pašina odlaska Jukić »... bude u Carigrad poslat u zatočenje; tamo je bio uzapćen u lakšu tamnicu. Za njegovo izbavljenje zauzeo se — piše fra Grgo — glasoviti čovjek, austrijski poslanik Prokesch Osten; već za petnaest dana ga izbavi iz tamnice s dekretom turske vlade, da se ne more nikada povratiti u Bosnu.«²⁵

Tu je završena suradnja između franjevačkih iliraca Jukića i Martića. Jukićev udes nije omeo Martića u nastavljanju života i rada među hrvatskim narodom u Sarajevu, i šire, pod turskom vlašću. Poslije odlaska Omer-paše stigao je u Bosnu Huršid Mehmed-paša. On se sastao s austro-ugarskim carem Franjom Josipom I. u Zemunu ljeta 1852. Opet je poslije nekoliko godina bila smjena paša u Sarajevu. Novi Topal-paša (1860-1869) — bilježi fra Grgo — »... za kulturu mnogo je nastojao, mnogo brinuo za kolne putove ... bijaše dobar poznavatelj srpskih stvari, te je srpstvo svakom prilikom nastojao da očepi. Tako je konfiscirao one knjige, osobito školske, koje su iz Beograda dolazile ... Ja sam uživo dobro povjerenje u Osman Topal-paše, a mazio me od svih drugih ljudi do zazornosti. Zamolim ga u to, da u manastiru Kreševu smijemo zvona dignuti ... Dadne nam to ... protestiraju kreševski Turci protiv zvona ... Čuvši to paša, naredi da fratri samo u podne slobodno zvone ... bilo žena u turskoj mahali, koje su za ono vrijeme što se zvonilo, tukle u tepsije²⁶ da se zvonjenje ne čuje.«²⁷

Takvim ozbiljnim i smiješnim zgodama Martić u »Zapamćenjima« opisuje svoja nastojanja za bolji život hrvatskog puka u Bosni. I o tome kako je bio uvažavan kod paša i njihovih komandanata, kakav je bio Ferzi-paša, čovjek

školovan na Tehničkoj školi u Beču. On je fra Grgu uvrstio u komisiju za odluku kojom će se trasom graditi cesta Sarajevo — Mostar, da li dolinom Neretve ili preko Ivan-planine. I fra Grgo je s inženjerima tjednima putovao po terenu, i njegova se riječ cijnila.

Pored više zgoda skladnih odnosa fra Grge s turskom vlašću, bilježi on i jedan suprotan primjer, kad ga je Osman-paša upitao: »A ti pišeš u novinama proti našoj vladi ... ja sam tebe i volio ko brata i sina ... Ali mi se sada ti pokaza nevjeran.«²⁸ Sve se to dogodilo zbog novinara Klementija Božića, s kojim se fra Grgo svaki dan viđao, a ovaj u zagrebački »Obzor« slao sve najgore vijesti iz Bosne. Toliko je Osman-paša bio razočaran da je uputio pismo austrijskom konzulu: »Ja sam fra Grgu dosada držao kano čovjeka vjerna carstvu, ali pošto panslavizam ove godine (1867. pr. N. F.) prijeti ne samo turskom carstvu, nego i drugim, a fra Grgo ako nije poglavica toga odbora u Sarajevu, prvi je njegov član, zato vam zapovijedam da ga odmah odavde dignete kud hoćete.«²⁹

Imajući podršku triju konzulata u Sarajevu (austrijskog, francuskog i talijanskog), i svojih franjevačkih starješina, fra Grgo nije bio protjeran iz Sarajeva, nego je šest mjeseci proveo u kućnoj izolaciji, i za to vrijeme napisao buntovan spjev »Osmanidu« »... koje mi je najizvrsnije djelo među mojim pjesmama bilo — kaže fra Grgo — u kom sam izrazio vrline i pogriješke Osmanove, pak onda sakrio sam ga u hambar u žito, dok ta afera ne prođe.«³⁰

U međuvremenu je Osman-paša skinuo krivnju s fra Grge, opet ga s povjerenjem k sebi primio i odobrio mu putovanje u Carigrad, na koje ga šalje bosanski biskup, radi izvida manastirskog imanja u Galatisaraju. Još mu je Osman dao preporuku u pismu carskom veziru. Iz »Zapamćenja« se vidi da je fra Grgo u Carigradu našao trgovca iz Livna Niku Pavlovića, koji mu reče: »Ma bolan, zar ti vjeruješ tomu pismu. Može biti da ti Osman o glavi radi, već ti ne predaji toga pisma.« Sada muka meni komu ću da vjerujem. A on će: »Ja imam vjernoga čitapa³¹ ... on neka otvori i pročita, pa ako bude po te zlo, uništiti ćemo ga ... Odnese, pročita ga, a u njemu piše: 'Ovaj fra Grgo, fratar od najprvih fratara bosanskih i vjeran našem dvoru, dolazi radi svojih poslova u Carigrad. Preporučujem ga Vašoj ekšelenciji.'«³²

Kad se vratio iz Carigrada u Sarajevo, fra Grgu je dočekao jedan autorski gubitak: »Kod kuće potražim onaj moj manuskript, onu 'Osmanidu', što sam je u žitu sakrio, a ono svu je miši na komadiće istrkali. I propade mi ta pjesma.«³³

Ali od pjesama fra Grgi je važniji rad za narod. S Osman-pašom je osobno sudjelovao u trasiranju ceste od Broda do Sarajeva, i dalje do Mostara. Evo što o tome piše: »Vračali smo se iz Mostara preko Kiseljaka, i tu me Osman-paša zamoli, da prijeđem u Visoko ... jer da su tu dva Dalmatinca mjernika ... htjeli velike nepravde počiniti raji, udarajući put na kuće, da se ruše, ili na njive, gdje bi se moglo malim zalazom proći; 'a sada treba da ti to popraviš, dodade paša.' On u Sarajevo, ja u Visoko. Uzmemo kotarskog predstojnika i na sto mjesta ispravim, što su oni Dalmatinci iskvarili, i obveselim narod, koji mi je govorio, da su oni bezdušnici ucjenjivali ljude, ovoga s deset dukata, onoga s dvadeset da ne prevedu put preko njegove njive ili kuće.«³⁴

Kad je Osman-pašu u Sarajevu smijenio Dževdet-efendija, te popisivao bosanske mladiće u regularnu tursku vojsku »nizam«, obratio se on fra Grgi pitanjem: »Tko bi mogao u Bosni, da meni sastavi jednu himnu, marš jedan vojnički, koji bih ja dao da muzika svira bosanskim trupama?« Fra Grgo je odgovorio, da nije tim stvarima vješt, ali je Dževdet-efendija bio uporan, pa je Grgo pristao i sastavio stihove, koje »... dadem njemu; on uzme i prevede na turski jezik ... te onda opet mene zovne: 'Hodi sada, pa ti ariju pokaži ovomu muzikantu.' I onda meni ovaj naredi: 'Ti zviždi, a ja ću bilježiti.' Onda mi pane na pamet kako sam ja načinio tu pjesmu prema onomu: 'Nek se hrusti šaka mala', a on bilježi. Onda uzme klarinet i prosvira upravo kako jest.«³⁵

Nakon nekoliko dana bila je svečana posveta barjaka bosanskih četa u Sarajevu pred kasarnom na Filipovićevu trgu, i to s fra Grginom himnom, koju je sastavio po modelu Vukotinovićeve ilirske budnice »Nek se hrusti šaka mala« iz 1832. godine. Ta je himna poslije objavljena u carigradskim vojničkim novinama.

Martić je svoje usluge turskim pašama uvijek pretvarao u korist hrvatskom puku. »Kad je Dževdet-efendiju doveo da vidi 'ubožnu i tijesnu školicu', koju su pohađala kršćanska djeca, upitao je paša: 'Što ne gradiš ovdje veću školu?' 'Siromah sam, nemam s čime'. Onda mi on dade krasan dar, i ja s tim i s pomoću drugih vlada načinio urednu školu ... Škola bude vrlo ugledna, prva u Sarajevu po svim pravilima pedagoškim ... Dolazio i Heperger, superior iz Zagreba na pregledavanje 1872. s nadbiskupom sarajevskim Stadlerom.«³⁶

Ali fra Grgo je bio ne samo aktivni prosvjetitelj, nego i smjeli političar. Za vrijeme održavanja Berlinskog kongresa 1878. čulo se u Sarajevu da Kongres hoće Bosnu priključiti Srbiji, a Hercegovinu Crnoj Gori. Tada je fra Grgo iz Sarajeva

poslao takav protestni telegram u Berlin, da je odluka preko noći promijenjena, i Bosna i Hercegovina je predana na upravu austrijskoj monarhiji. Sarajevski Srbi, konkretno učitelj Stevo Petranović tada je javno optužio fra Grgu da je Bosnu predao Austriji, i on se hitno morao skloniti u francuski konzulat.

Kad je austro-ugarska vojska ušla u Sarajevo, fra Grgu je pozvao general Filipović, da mu bude pri ruci, i on se prihvati dužnosti da na čelu delegacije Hrvata, Muslimana, Srba i Židova, ide u Beč iskazati pokornost austrijskom caru. Evo kako fra Grgo opisuje tadašnji prolazak kroz Zagreb: »... dođemo željeznicom iz Siska ... uvečer saberu se sto i više narodnjaka, tu zdravice napijaju, osobito Ivan Kukuljević ... a mi odgovarali nešta ... Zagrepčani tako su bili oduševljeni rad našeg dolaska, da na svršetku one česti, mene i Alipašu Čengića prenesu kroz avliju na rukama.«³⁷

Tijekom 119 stranica »Zapamćenja« fra Grgo Martić je autentične događaje svoga vremena bilježio nadahnutim kroničarskim stilom, koji obiluje sočnim bosanskim govorom i literarno uočenim likovima i prizorima. Povjesničarima su ova »Zapamćenja« dragocjen izvor, a i književnicima, jer se Ivo Andrić obilato koristio ovim djelom pri pisanju svojeg posljednjeg nedovršenog romana »Omerpaša Latas.«

Martić je bio rođenjem Hercegovac (Rastovača kod Posušja, 1822). Ali franjevačku gimnaziju pohađao je u Bosni, u Kreševu nedaleko Sarajeva, gdje je završio pet razreda, šesti u Slavonskoj Požegi, a završna dva razreda u Zagrebu od 1839. do 1841, kada se priključio ilirskom pokretu, te objavljivao pjesme i druge sastave u »Danici« i »Kolu«.

Zajedno s Jukićem sakupio je »Narodne pjesme bosanske i hercegovačke«, (Osijek, 1858). Pisao je i udžbenike za katoličke škole i Bosni i Hercegovini. Glavno mu je pjesničko djelo spjev »Osvetnici« (I-VII), u kojima je opjevao život i borbe s Turcima u Bosni, Srbiji i Crnoj Gori. Ali i Hadži-Lojin ustanak protiv dolaska austro-ugarske vojske u Bosnu.

Nakon gimnazije u Zagrebu, Martić je završio bogosloviju u Stolnom Biogradu (na moru), i zaređen je 1845. u Travniku, a zatim je do 1878. bio župnik u Sarajevu. Umro je u Kreševu 1905. U potpisivanju književnih radova predstavljao se pseudonimima Ljubomir Hercegovac, Nenad Poznanović i Radovan.

U svojim spjevovima »Osvetnici« fra Grgo se služio više povijesnom istinom i kazivanjem naroda, nego pjesničkom fantazijom. U tom duhu u »Zapamćenjima«

iznosi kritičke zamjerke Ivanu Mažuraniću što je u »Smrti Smail-age Čengića« pretjerao u ocrnjivanju naslovnog junaka, a i ostala građa da ima netočnosti. Evo što je fra Grgo utvrdio: »I ode Čengić Smail aga na Mljetičak, a s njime Bauk vojvode i drugi ... Po izdajstvu svoga kneza, nekoga Đoke Malovića, kome je na konak pao i koji je Crnogorcima možda poslao glas, da udare po noći na njega, pogine a vojska mu bude razbijena (5. oktobra 1840.) Raspitivao sam se, da li mu je onako strašilo od glave učinjeno, kako to pjesma Mažuranićeva pjeva, i čuo sam da to nije po istini, a nijesam isto nikada čujavao otkad sam živ, da su za repove (konja) vlačili raju; i to je pjesnička fantazija.«³⁸

I fra Grgo je u »Osvetnicima« pokušao dati svoju pjesničku varijantu o sukobu Crnogoraca i Turaka, prije i u vrijeme Smail-age Čengića, ali mu je pjevanje u desetercu bez dovoljne umjetničke sugestije, osim na mjestima gdje u filozofsko-pjesničkom izričaju imitira Mažuranićev izraz, na primjer: »Jer tko inom smrtne kvâri prâvi, / Valja smrtnim da se darom davi.« Tu on sukobljenima preporučuje sveopći mir: »No da svaki svoju gleda marvu, / I da sadi u miru krtolu. / Tko ostade da se dobru nada, / Tko pogibe da se ne spominje / Za odmazdu i za okajanje.«³⁹

Iako fra Grgino pjesnikovanje u desetercu i u duhu narodnom nema veću umjetničku vrijednost, zanimljivo je svojim alegorijama npr.: »I ti vuče svoju kožu svučê, / Dosta si ih sadro sa jaradi.«⁴⁰ Zanimljivo je i Martićevo eksperimentiranje u jezičnom izrazu: »Hajku hajkne silesijâ kmetâ, / A još više saštektilo psetâ.«⁴¹ Osim toga, u svojoj narodnjačkoj poeziji fra Grgo je oslikavao povijesni udes ne samo hrvatskoga naroda u Bosni, i otvarao je putove borbe za slobodu.

Ivan Lovrenović u izboru iz »Književnosti bosanskih franjevaca«⁴² konstatira da je »Martićevo posvećivanje književnosti kao glavnom životnom pozivu prvi primjer ne samo u okviru franjevačke tradicije nego i šire« i da je fra Grgo bio »posljednji markantni predstavnik franjevačke književnosti u Bosni i Hercegovini.«

Zajedno s fra Ivanom Jukićem, oduševljenim provoditeljem hrvatskog ilirizma u Bosni, fra Grgo Martić u poeziji i u memoarskim radovima ostavio je trajno vrijedne dokumente o životu i težnjama hrvatskog i ostalih naroda Bosne i Hercegovine u drugoj polovici XIX. stoljeća.

BILJEŠKE

- ¹ Boris Ćorić: *Sabrana djela Ivana Franje Jukića*, »Svjetlost«, Sarajevo, 1973. knjiga 3. str. 28.
- ² Fra Grgo Martić: »Prihodnica«, »Bosanski prijatelj«, sv. I., str. 25; Izvor: B. Ćorić: *Sabrana djela Ivana Franje Jukića*.
- ³ *Sabrana djela I. F. J.*, str. 186-187.
- ⁴ *Ibid.* knjiga 3., str. 113.
- ⁵ *Ibid.* knj. 2., str. 176.
- ⁶ garga, tur.- koplje
- ⁷ *Sabrana djela Ivana Franje Jukića*, knjiga 2., str. 180.
- ⁸ *Ibid.* str. 187.
- ⁹ O. Knezović: *Ilirizam u Bosni*, »Hrvatska prosvjeta«, br. 10/1931., str. 18.
- ¹⁰ *Sabrana djela Ivana Franje Jukića*, knj. 2., str. 592.
- ¹¹ *Ibid.*
- ¹² Fra Grgo Martić: »Zapamćenja«, Zagreb, 1906. str. 25.
- ¹³ *Ibid.*, str. 27.
- ¹⁴ *Ibid.*, str. 28.
- ¹⁵ bisage, lat. — dvostruka torba
- ¹⁶ dicionarčić — mali rječnik
- ¹⁷ cémer, pers. — prošiveni kaiš u koji se skriva novac
- ¹⁸ F. G. Martić »Zapamćenja«, str. 29.
- ¹⁹ Ivan Lovrenović: »Književnost bosanskih franjevac«, »Svjetlost«, Sarajevo, 1982.
- ²⁰ F. G. Martić »Zapamćenja«, str. 29.
- ²¹ *Ibid.*, str., 31.
- ²² *Ibid.*, str. 32.
- ²³ *Ibid.*
- ²⁴ *Ibid.*
- ²⁵ *Ibid.* str. 32-33.
- ²⁶ tepsija, tur. — oveća plitka bakrena posuda
- ²⁷ F. G. Martić »Zapamćenja« str. 47.
- ²⁸ *Ibid.*, str. 60.
- ²⁹ *Ibid.*, str. 62-63.
- ³⁰ *Ibid.*, str. 64.
- ³¹ ćitap — izvrnuto od ćatip, ćatib, ar. — pisar, činovnik
- ³² F. G. Martić »Zapamćenja«, str. 68.
- ³³ *Ibid.* str. 69.
- ³⁴ *Ibid.*, str. 71-72.
- ³⁵ *Ibid.* str. 75-76.
- ³⁶ *Ibid.* str. 76-78.
- ³⁷ *Ibid.* str. 114.

³⁸ Ibid. str. 21-22.

³⁹ Fra Grgo Martić »Osvetnici«, I. 1861. Pet stoljeća hrvatske književnosti, knjiga 29. str. 324-325.

⁴⁰ Ibid.

⁴¹ Ibid.

⁴² Ivan Lovrenović: Književnost bosanskih franjevaca, »Svjetlost«, Sarajevo, 1982.